

De kennissamenleving als pleonasme: naar mobilisatie van sociale intelligentie

---

Hans Dagevos & Volkert Beekman
LEI Wageningen UR

De kennissamenleving in de 21ste eeuw evolueert naar een samensmelting van kennis en samenleving. Kennissamenleving wordt zodoende steeds meer een pleonasme. De tijd verstrijkt voor de situatie waarin kennis en samenleving van elkaar gescheiden zijn, de kenniswereld bevolkt wordt door louter wetenschappers en hun geestesvruchten ter meerdere eer en glorie van academia dienen. Dit aristocratische epoqe krijgt in toenemende mate concurrentie van een perspectief op kennisontwikkeling en innovatie waarin de groei van kennis geen doel op zich is maar een middel tot de groei van de economie en concurrentiekracht. Deze Amerikaanse benadering is momenteel terug te vinden in het topsectorenbeleid en vertegenwoordigt een tussenfase naar een situatie waarin de afstand tussen kennis en samenleving verder en fundamenteeler zal worden overbrugd. Hier domineert de aandachtige benadering. Wetenschap en technologie hebben tot doel bij te dragen aan de uitbreiding van de huidige en toekomstige kansen en keuzes van mens en maatschappij. Maatschappelijke winst geldt als afreken criterium voor succesvolle kennis- en innovatieprocessen. De ontwikkeling van wetenschap en technologie is er niet alleen voor de samenleving, maar ook door de samenleving. De democratisering van de kenniswereld is zodanig dat deze volledig openstaat voor meedenken en –doen vanuit de samenleving. De mobilisatie van sociale intelligentie is in de aandachtige visie een levensbron voor kennisgroei en innovatiekracht, zodat de kennissamenleving een lerende samenleving is. De toekomst is aan dit aandachtige model waarin kennis en samenleving een twee-eenheid vormen.

Kennissamenleving is één woord. Het zal de komende tijd steeds duidelijker en vanzelfsprekender worden dat kennis en samenleving onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Als twee-eenheid zal kennissamenleving steeds meer een pleonastische betekenis krijgen. Hoe die samensmelting gestalte krijgt, wat haar merites zijn en welke open einden deze heeft, daarover gaat het onderstaande essay, dat zich bedient van een verhalende stijl die ruimte laat voor het gebruik van hyperbolen en metaforen en zich eerder richt op betekenisgeving dan op het doen van (historische) waarheidsclaims.

Kennis als kern van de samenleving is op het eerste gezicht minder herkenbaar dan het tegenovergestelde beeld dat een kloof tussen kennis en samenleving presenteert. Dit laatste beeld is gemakkelijk oproepbaar. Hoe eenvoudig is het immers om ons wetenschappers voor te stellen die in hun ivoren torens zitten terwijl ze hun blik op het onderzoek van hun belangstelling en expertise hebben gericht zonder oog te hebben voor de buitenwereld. Een dergelijk portret van de wetenschapper als wereldvreemde is niet eens alleen een karikatuur. De dwingende tunnelvisie in de academische gemeenschap, gericht op het publiceren van wetenschappelijke artikelen in internationale tijdschriften, levert hier ongetwijfeld een bijdrage aan. Wie carrière wil maken in de wetenschap verstaat zich eerst en vooral met de eigen vakbroeders en –zusters. Status en succes worden ontleend aan vakgenoten. Gespecialiseerde verdieping is aanzienlijk belangrijker voor handhaving en aanzien in de wetenschapswereld dan maatschappelijke verbreding. Weinig verwonderlijk dat maatschappelijke zorgen en wensen geen logisch primaat hebben.

Weinig verwonderlijk is het evenmin dat de wetenschappelijke gemeenschap zich geconfronteerd ziet met een tanend gezag en luisterend oor. Na de priester en de politicus is ook de professor gaandeweg van de sokkel gestoten. In politieke kringen wordt aan deze deflatie wel bijgedragen door

een weinig hoge pet op te hebben van wetenschappelijk onderbouwde feiten en cijfers en deze te kwalificeren als ook maar een mening. Politiek en beleid zouden wel kunnen zonder al die geleerde onderzoeksrapporten en doorwrochte wetenschappelijke adviezen. Natuurlijk, er klinken met enige regelmaat prominente stemmen die zeggen dat wetenschappers zich meer moeten laten horen in publieke debatten. Eveneens wordt er gepleit de zichtbaarheid in de media en de maatschappij mee te wegen in de beoordeling van medewerkers aan universiteiten en andere onderzoekscentra. De realiteit is echter dat de ivoren toren geen scheve toren van Pisa is die op instorten staat, maar een stevig bolwerk binnen de wetenschapswereld op gepaste afstand van de omringende maatschappij.

Andere organisatievormen (input) en andere afrekencriteria (output) zijn echter goed denkbaar. Sterker nog, de contouren daarvan tekenen zich steeds zichtbaarder af. De huidige dominantie van wat de aristocratische kennisbenadering is te noemen, waarin wetenschappers onderling bepalen welk onderzoek wordt gegund (input) en wat de factoren van succesvol onderzoek zijn (output), heeft concurrentie gekregen van een andere input-output benadering. Deze breekt de monopolistische organisatie van kennis binnen de wereld van wetenschap en onderzoek deels open. We typeren deze benadering als de Amerikaanse kennisopvatting. Deze is vooral in zwang geraakt in het kielzog van de kenniseconomie. Kennis gekwalificeerd als drager van economische vooruitgang en concurrentiekracht heeft ertoe geleid dat dienstbaarheid van kennis aan economie en ondernemerschap aan belang heeft gewonnen. Kennisproductie heeft zich ontwikkeld in organisatievormen waarin andere leden tot de kennisaristocratie zijn toegetreden. Behalve vertegenwoordigers uit de wetenschap zijn beleidsmedewerkers en afgevaardigden uit het bedrijfsleven zich gaan mengen in het opstellen van de agenda voor onderzoek.

In het Europese onderzoek dat vanuit Brussel wordt gefinancierd, zien we al langer dat participatie vanuit het bedrijfsleven gewenst of geëist is om de kans op honorering van onderzoeksprojecten te vergroten. Hoe en in hoeverre de geproduceerde kennis verwacht wordt bij te dragen aan het aanboren van economisch groeipotentieel, de versterking van de concurrentiekracht of de creatie van banen in Europa, zijn belangrijke criteria. Kortom, zowel in termen van input als output vertoont kennisproductie op Amerikaanse leest geschoeid verschillen met het aristocratische model met wetenschappelijke autonomie als kern. De groei van kennis is geen doel op zich maar een middel tot de groei van de economie.

Behalve in Brussel zijn recentelijk ook in Den Haag onmiskenbaar bewegingen gemaakt in de richting van kennisproductie in het kader van de kenniseconomie. Het topsectorenbeleid staat bol van pogingen kennis te ontwikkelen die het bedrijfsleven helpt vraagstukken en problemen op te lossen. De economische winst van kennis en innovatie is hier zeker geen nevendoeel (output). Centraal in de organisatie (input) staat publiek-private samenwerking (PPS) — waarbij de rijksoverheid als financier en opdrachtgever van beleidsondersteunend onderzoek zich zienderogen terugtrekt. De bedoeling is nu dat de kennisagenda in belangrijke mate voor en door bedrijven wordt gemaakt. Het verschil met het opstellen van de kennisagenda voor en door academische experts, aan de hand van hun bijdrage aan disciplinaire vooruitgang en aantal publicaties in gerenommeerde tijdschriften, is gemakkelijk te zien. Hoezeer de Amerikaanse kennisbenadering ook bedoelt af te wijken van de aristocratische benadering, verwachten we dat de huidige concentratie op topsectorenbeleid en PPS-constructies niets meer of minder is dan een overgangperiode. Anders gezegd, kennis gezien vanuit het perspectief van de kenniseconomie vervult een overbruggingsfunctie naar een volgende fase. Een

fase waarin de kloof tussen kennis en samenleving verder en fundamenteeler zal worden gedicht dan in de Amerikaanse fase van tegenwoordig.

Beperkingen van het momenteel populaire Amerikaanse model laten zich bij aanvang al schetsen. Kennis en innovatie primair gericht op economische winst is nauwelijks minder reductionistisch dan het oogmerk wetenschappelijke winst te boeken. Het afmeten van de mate waarin kennis en innovatie geslaagd en waardevol zijn langs de meetlat van kostenbesparende productieprocessen, grotere afzet van producten of de verkoopbaarheid van kennis in binnen- en buitenland – kortom, hoeveel geld de innovatieve kennis oplevert – is nauwelijks minder eenzijdig dan succes af te meten aan de hoeveelheid publicaties en citaties die de ontwikkelde kennis oplevert. Bovendien brengt een economische focus het gevaar met zich mee dat profit de boventoon voert op people en planet, om in de bekende triple P termen te spreken. Dit paart zich gemakkelijk aan de – al dan niet stilzwijgende – aanname dat profit positief van invloed is op het uit de wereld helpen van vraagstukken en problemen in de domeinen van people en planet. Economische groei en technologisch vernuft gelden hier als de aangewezen panacees.

Behalve dat men zich kan afvragen in hoeverre deze visie toereikend is en welke houdbaarheidsdatum ze heeft, is een vraagteken te plaatsen bij de mate van maatschappelijk gerichtheid van dit perspectief. Impact van kennis en innovatie op de markt als succesfactor is beperkter dan maatschappelijke impact. Zo laat het zich vermoeden dat de Amerikaanse benadering zich gunstig verhoudt tot de uitkomst dat de briljante gedachte of de slimme innovatie eerst en vooral ten goede komt aan de bedenkers. De grote vlucht die kennisvalorisatie en open access hebben genomen doen niet vergeten dat patenten en de bescherming van intellectuele eigendommen alom gekoesterd worden. Evenzo is te suggereren dat dit model meer ruimte biedt aan de directe en zichtbare effecten van nieuwe kennis en innovaties dan aan onvoorziene en/of onbedoelde (neven)effecten op de langere duur dan wel in breder verband. Concentratie op het vergroten van de veiligheid, kwaliteit of werkzaamheid van processen of producten met het doel de concurrentie vóór te zijn of anderszins marktsucces te boeken, verhoudt zich tot maatschappelijke dienstverlening als marketing tot sociale marketing. De laatste onderscheidt zich van commerciële marketing door het verleggen van de focus op bedrijfseconomische resultaten naar het leveren van een bijdrage aan het bereiken van collectieve doelen zoals volksgezondheid, sociale cohesie, veiligheid of milieubeheer.

Naast de hoofdstroom van de aristocratische benadering was er echter al in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw een aanvankelijk sterk door Marx en Habermas geïnspireerde onderstroom onder de noemer van 'wetenschap en samenleving' (W&S). Vanaf de jaren negentig leek deze onderstroom met de opkomst van de Amerikaanse benadering in de hoofdstroom te verdampen in een postmodern 'anything goes' en het oprichten van een eigen sociaal-constructivistisch ivoren dan wel scheef torentje rond wetenschap als product van markt en macht. Zeker in Nederland was dit – behoudens het NWO-programma "Maatschappelijk Verantwoord Innoveren" (MVI) – het geval. Maar in Brussel bood een klein clubje 'wetenschap in samenleving' heldhaftig weerstand. Hier werd de basis gelegd voor wat eerst in jargon ELSA (ethische, legale en sociale aspecten) van wetenschap- en technologieontwikkeling heette. ELSA legde sterk de nadruk op maatschappelijke acceptatiestudies en stakeholderparticipatie in het zesde en zevende kaderprogramma van de Europese Commissie. En op dit moment beleven we onder de noemer van

“Responsible Research and Innovation” (RRI) de herrijzenis – als een feniks uit de as – van wetenschap en/in samenleving, oftewel van de kennissamenleving in Horizon 2020.

MVI/RRI belichaamt de visie op kennis en kennisontwikkeling die zich na de aristocratische en Amerikaanse dominantie aan het ontvouwen is. We zullen deze – aan de alliteratie toegevend – de aandachtige benadering noemen. De basisgedachte van deze benadering is dat aandacht waardering is en dat alles wat aandacht krijgt groeit. De aandachtige benadering correspondeert daarmee met de idee van een aandachtseconomie waarin handelen niet langer alleen gericht is op het eigenbelang, maar vooral ook op de betekenis voor anderen. Alles wat van waarde is, is dus niet langer weerloos maar vormt het kloppende hart van de kennissamenleving. Kenmerkend voor deze benadering is dat sociale winst het zwaarste afreken criterium is: kennis en innovatie heeft als doelstelling bij te dragen aan sociale behoeften en ambities (output). In het maximaliseren van sociale voordelen van kennis in plaats van de maximalisatie van economische voordelen onderscheidt zich deze volgende fase. Met betrekking tot de input vergroten en verbreden de geleidingen van kennisparticipanten zich zodanig dat de organisatievorm zich beter met democratisch dan aristocratisch laat betitelen. Sterker dan in de Amerikaanse fase worden in de aandachtige benadering maatschappelijke organisaties en burgers bij onderzoeksprogrammeringen en kennisprocessen betrokken. De basis voor publieke betrokkenheid is breed en betreft in principe de maatschappij als geheel. Na en naast een kennisagendering voor en door respectievelijk de academische gemeenschap en het bedrijfsleven, staat nu de samenleving centraal.

Nota bene: in de zopas ingezette publiek-private omslag die met het topsectorenbeleid is gemoeid, tekent zich nu al af dat er reparaties nodig zijn de komende tijd om een betere borging te garanderen van deelname vanuit het maatschappelijk middenveld. Oftewel, de Amerikaanse benadering zet weliswaar een stap richting sociale innovatie door aandacht te hebben voor en in te zetten op de rol van bedrijven naast wetenschappers en technologie als drijvende krachten in de dynamiek van innovatieprocessen, maar sluit tegelijkertijd de ogen voor de rol van andere maatschappelijke actoren in deze processen.

Voor wat betreft de inputzijde van het aandachtige model gaat het er dus om dat wordt meegedacht vanuit de samenleving. Veel aandacht gaat uit naar mobilisatie van sociale intelligentie. Invloeden, interesses en inzichten van buitenaf krijgen toegang tot besluitvormingsprocessen over kennisontwikkeling, waardoor buitenstaanders, variërend in organisatiegraad en professionalisme van geïnformeerde maatschappelijke organisaties tot geïnteresseerde leken, als kennisbronnen worden betrokken en benut. Een basisgedachte bij zulke burgerwetenschap is dat we in een land als Nederland een zodanig hoog opgeleide bevolking hebben, die zoveel kennis, creativiteit en vaardigheden herbergt, dat het zonde is die aanwezige sociale intelligentie onbenut te laten en geen toegang te bieden tot het veld van kennisontwikkeling.

Het verbinden van de hoogopgeleide samenleving aan dit kennisveld begint met het oordeel dat er behalve natuurlijke insiders ook plaats is voor onverwachte outsiders. Het start vanuit een visie op de samenleving als broedplaats van wetenschap, als generator van denkkraft (hoofd), passies (hart) en bekwaamheden (handen), waar veel meer en beter van is te profiteren in het opvoeren van het onderzoekende en innovatieve vermogen. Het begint eveneens met de opinie dat de hedendaagse ecologische en economische uitdagingen te groot zijn om kennisontwikkeling te laten plaatsvinden zonder maatschappelijke inbedding. Aandacht voor onderzoeksplannen en –projecten is geen zaak

die vakspecialisten elkaar onderling betuigen, maar die voortkomt uit maatschappelijke verbondenheid, verantwoordelijkheid en verandering.

Voor wat de outputzijde van het aandachtige model betreft, is het doel van kennis en haar ontwikkeling gericht op de goede samenleving. Nu is deze doelstelling net zo abstract en multi-interpretabel als het goede leven of de kwaliteit van leven. En het is eveneens duidelijk dat dit afreken criterium absoluut afwijkt van de concrete en telbare publicatie- en citatiedoelen van de aristocratische kennisbenadering — die zich weer laten vertalen in de h-index, waarin wetenschappelijke excellentie simpelweg wordt samengebald tot één getal. Een dergelijke eenduidigheid wil de aandachtige benadering niet bieden. Toch is, in een poging tot concretisering, naar voren te brengen dat het in het aandachtige tijdperk onbestaanbaar is dat bij het opstellen van onderzoeksvoorstellen de paragraaf maatschappelijke relevantie de sluitpost is die weliswaar – al dan niet plichtmatig – netjes wordt ingevuld maar bij voorbaat geen scherprechter is in de uiteindelijke beoordeling van nieuw op te starten onderzoek (noch in de evaluatie van de verrichte studie na afronding). Evenzeer is onbestaanbaar dat wetenschap en kennis louter gezien worden als bringer van oplossingen voor problemen betreffende bedrijfsvoering, productieproces of afzetmarkt. Het pleidooi mag eerder zijn om eerst en vooral die bedrijven inspraak in de kennis- en innovatieagenda te geven die te boek staan om hun maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) en wier kennisvragen voorbij het belang van de onderneming als zodanig gaan. Het gaat dan dus om bedrijven die vanwege hun maatschappelijke missie geen onderscheid meer kunnen of willen maken tussen bedrijfsbelang en maatschappelijk belang. Oftewel, constructieve en onconventionele bijdragen vanuit het bedrijfsleven worden in de aandachtige fase geleverd en gewaardeerd als de kennisvragen en innovatiebehoeften van sociale ondernemingen het publieke belang van een goede samenleving dienen. Overigens moge ook duidelijk zijn dat wetenschappers geen uitsluitsel kunnen geven over wat de goede samenleving is en sociaal aanvaardbaar — wetenschap gaat niet eigenstandig over selectie en legitimatie van morele keuzes. Tegelijkertijd kunnen wetenschappers zich niet langer terugtrekken op het veilige eiland van de waardenvrijheid terwijl die morele keuzes aan politiek en samenleving worden gelaten. De ongemakkelijke waarheid is dat in de kennissamenleving de nette boedelscheiding tussen het domein van de feiten en het domein van de waarden niet meer bestaat – als dat al ooit het geval is geweest – maar dat we deze vervlechting moeten omarmen om er op een creatieve manier mee om te kunnen gaan.

In een constellatie waarin een aandachtige benadering de overhand heeft en de kennissamenleving een pleonasme is, zal maatschappelijke relevantie en wenselijkheid geen kers op de taart in de plannenmakerij zijn, maar de bodem van de taart. Als voorwaarde transformeren ze, kortweg, van interessant naar imperatief. De gedachte dat kennisontwikkeling en innovatieonderzoek beter kan gedijen in een sociaal vacuüm is nu definitief achterhaald. De afwijkende outputdoelstelling van de aandachtige benadering is wellicht ook te illustreren doordat wetenschappelijke urgentie, technologische haalbaarheid of commerciële kans hun status van ultieme afreken criteria verliezen. Cruciaal is dat kennis en innovatie bijdragen aan de handhaving of uitbreiding van kansen en keuzes van mens en maatschappij — zowel nu als straks. Kortom, de kern van het input-output model in de aandachtige benadering is het vol betrekken van klanten, het brede publiek in het formuleren van een kennis- en innovatieagenda (input), die zich richt en beoordeeld wordt op de bijdrage van onderzoek en technologieontwikkeling aan de goede samenleving (output).

Maatschappelijke winst is allesbehalve een obligate kwestie. Dit betekent dat de resultante van kennis en innovatie die ertoe doet gedefinieerd gaat worden in termen van de mate waarin we er individueel en collectief beter, blijer en gezonder van worden. Bakens van de aandachtige benadering zijn, anders gezegd: vrolijke mensen, gezonde planeet en duurzame producten. Koersen op zulke ijkpunten zal ook bevorderlijk zijn om scherper aan de wind te varen als het gaat om het meenemen van maatschappelijke effecten van kennis en innovatie op de langere termijn — zowel ten goede als ten kwade. Er zal meer oog en oor komen voor technologische innovatie die problemen veroorzaakt of verlegt dan louter oplossingen verwezenlijkt. Er zal meer ruimte komen voor kennis en innovatie voorbij het axioma van economische groei als noodzakelijkheid. Zoals voor technologie geldt dat niet alles wat we kunnen ook moeten willen of goed en gerechtvaardigd is om te doen, zo geldt voor economisch optimisme dat niet alles wat wenselijk is – onbegrensde productie en consumptie – ook (nog) mogelijk is gegeven de begrensde ecologische draagkracht van de aarde. We zien, met andere woorden, een accentverschuiving van hoofd (aristocratische benadering) via handen (Amerikaanse benadering) naar hart (aandachtige benadering). Daarmee worden (morele) passies het kompas waarop de kennissamenleving vaart. Hierbij dient overigens volstrekt duidelijk te zijn dat deze gepassioneerde van de aandachtige benadering dus iets heel anders is dan, en juist tegenwicht biedt aan, de cynische feitenvrije politiek van de onderbuik zoals die ons nu als spiegel van het doorgeschoten marktdenken wordt gepresenteerd.

Over de concrete vernieuwing van MVI als het hart van het aandachtige perspectief op de kennissamenleving moeten we heel precies zijn. We deden immers al een tijdje heel veel onderzoek naar de people, planet en profit dimensies van duurzame ontwikkeling, we buitelden al over de maatschappelijke acceptatiestudies heen en stakeholders dreigden langzamerhand moe te worden van de verzoeken om te participeren in workshops en andere babbelschakels. Het verschil dat MVI maakt is dat we gaan denken en doen in termen van maatschappelijke innovatieplatforms. Die innovatieplatforms zijn min of meer permanent en hebben daardoor geen last van het zogenaamde Collingridge-dilemma dat zegt dat maatschappelijke participatie in een vroeg stadium van wetenschap en technologieontwikkeling niet mogelijk is omdat dan nog te weinig zicht op het resultaat bestaat terwijl er anderzijds in een laat stadium van wetenschap en technologieontwikkeling geen mogelijkheden voor maatschappelijke bijsturing meer mogelijk zijn omdat het resultaat dan al te veel vastligt.

Die innovatieplatforms streven naar even ambitieuze als realistische veranderingen en zoeken daarmee de gulden middenweg tussen incrementalisme en systeeminnovatie. Op die gulden middenweg is het immers mogelijk dat ondernemers, onderzoekers, (lokale) overheden en (maatschappelijke) organisaties samen aan de slag gaan – en dus niet alleen praten maar ook doen – en daarmee de basis leggen voor veranderingen in hun afzonderlijke praktijken. De focus is daarbij niet alleen op people, planet en profit maar evenzeer op passion gericht als de drijfveer om op basis van echte aandacht en waardering voor elkaars dromen te komen tot het gezamenlijk ontwerpen van wetenschap, technologie en samenleving. In de kennissamenleving spreken we dan niet meer over de co-evolutie van technologie en maatschappij maar over de actieve co-creatie daarvan.

Dit alles impliceert dat terugtrekkende bewegingen met betrekking tot actieve overheidsbemoeienis met en inbreng in onderzoek en innovatieprocessen een ontwikkeling in de verkeerde richting is, gezien de behoefte aan een actief betrokken overheid. Behalve het creëren en garanderen van randvoorwaarden en het adresseren van maatschappelijke kwesties als basisverantwoordelijkheden

van de overheid is het ook zaak dat niet veronachtzaamd wordt dat deze taken onderbouwd en gevoed worden door van overheidswege (pro)actief in te zetten op het signaleren en monitoren van maatschappelijke trends en krachtenvelden tussen actoren. Kennisontwikkeling en innovatie voor en door de samenleving vereist dat er in- en overzicht is in wat er speelt in de samenleving. Meer systematische en gecoördineerde aandacht voor deze beleidstaak van de zijde van de overheid wordt des te passender naarmate de kennissamenleving in de aandachtige fase terecht komt. Aandacht voor deze rol betekent tevens een signaal dat de overheid investeert in haar relatie met de samenleving. Het devies moet dus niet zijn dat de overheid het licht op allerlei plekken in kennisland uitdoet maar juist haar licht over de samenleving laat schijnen om deze goed in beeld te krijgen en te peilen om op basis daarvan de aandachtige kennisagenda mede gestalte te geven. Wat ons betreft is de AWT zeker een partij die op zoek gaat naar hoe hierin verantwoordelijkheid te nemen, positie te bepalen en expertise en ervaring op te bouwen.

Transdisciplinariteit is één van de kernwoorden van MVI. Dit betekent dat het inherent is dat sociale intelligentie een bron van kennis is — zowel voor de formulering van vragen (planvorming) als antwoorden (kennisproductie). Transdisciplinariteit betekent dat organisatie, uitoefening en verantwoording van kennis en innovatie zonder vaste of vooropgezette grenzen geschiedt. Het betekent samenwerking tussen onderzoekers vanuit verschillende disciplines, met verschillende expertise en ervaring en vanuit diverse kenniscentra. De context van zowel totstandkoming van kennisprojecten als toepassing en interpretatie van de geproduceerde kennisresultaten wordt zo gevormd door een brede sociale groep. Kenmerken als deze zijn ook geïdentificeerd als randvoorwaardelijk voor de realisatie van het aankomende Europese onderzoeks- en innovatieprogramma Horizon 2020 (dat de volgende zogenaamde ‘grand challenges’ kent: Health, demographic change and wellbeing; Food security, sustainable agriculture, marine and maritime research and the bio-economy; Secure, clean and efficient energy; Smart, green and integrated transport; Climate action, resource efficiency and raw materials; Inclusive, innovative and secure societies). Transdisciplinariteit maakt tevens dat wanneer de kennissamenleving het pleonastische stadium heeft bereikt deze per definitie en bij uitstek een lerende samenleving is.

De aandachtige benadering is geen sinecure. Vanuit de outputzijde bezien stelt ze dat succesvolle kennisontwikkeling en innovaties ethisch acceptabel, duurzaam en sociaal wenselijk zijn en ten dienste staan aan publieke waarden. Voor wat de inputzijde betreft, verandert de organisatie van het kennisproces ingrijpend. Betrokkenheid en bemoeienis blijven allerm minst beperkt tot een kleine kenniskaste, maar betreft gepassioneerde participatie vanuit, in beginsel, de samenleving als geheel. Belevingswerelden van burgers en maatschappelijke motivaties zijn geïntegreerde onderdelen van de aandachtige zienswijze op het kennis- en innovatieproces. Beide zijden van de medaille zijn veeleisend en vragen niet zozeer om het bouwen van bruggen tussen gescheiden werelden van wetenschap en samenleving maar veeleer om het veranderen van die werelden. Het gaat meer om het organiseren van interactie dan van integratie. Het gaat meer om het genereren van nieuwe kennis en betekenis dan om het uitrollen van vooraf opgestelde plannen. Het gaat meer om het stimuleren van leren door ruimte te bieden aan gezamenlijk experimenteren en reflecteren dan om het formuleren van criteria en regels. Kortom, de aandachtige benadering vraagt om intermediairs die de juiste vragen en doelen stellen in plaats van de antwoorden en middelen denken te hebben.

Het aandachtige perspectief op de kennissamenleving als pleonasme en haar kristallisatiepunt in de agenda van maatschappelijk verantwoord innoveren, is het voorlopige sluitstuk van een al veel

langer lopend democratiseringsproces dat wetenschap en technologieontwikkeling opent door werkelijke aandacht voor sociale intelligentie. Dit is ook en vooral te lezen als aandacht voor de wereld als geheel. Het openen van de kennissamenleving is in hoge mate een beweging die we op mondiale schaal moeten situeren. We beseffen dit terdege, ook als in dit betoog de nadruk niet zozeer op internationalisering heeft gelegen.

De kennissamenleving is net zozeer realiteit als de multiculturele samenleving — natuurlijk is het werk in uitvoering maar ontkennen is zinloos. Als we de deur naar haar en ons hart openen, dan zal de verbondenheid van kennis en samenleving straks even makkelijk op te roepen zijn als het nu nog is om beelden van de grote kloof hun exclusieve werk te laten doen. Het is overigens meer dan denkbaar — en eigenlijk kenmerkend voor de fundamentele voorlopigheid van kennis en samenleving — dat de slinger van de klok in de loop der tijd wel weer eens een ander verloop zal nemen of terugkeren naar een meer aristocratische positie. Voorstanders van laatstgenoemde slingerbeweging zullen dan verzuchten dat de wetenschap weer thuis is gekomen en met opgelucht gemoed de samenhang aanheffen: “Een vaste burcht is onze ivoren toren”.

Tot die tijd stellen wij ons voor dat de voorziene toekomst aan de aandachtige benadering is waarin kennis en samenleving een twee-eenheid vormen. Dat wil zeggen een kennissamenleving die egalitair en emancipatoir is in plaats van elitair; een kennissamenleving die inherent open is in plaats van (af)gesloten.